

Flytende identiteter? – *dyrebein i graver og førkristne personoppfatninger*

Håndteringen av døde kroppar i forbindelse med gravritualer henger nøye sammen med synet på kroppen og individet (Bloch 1986, 1988, Fowler 2004). Gravskikk og behandlingen av det døde legemet er dermed blant de viktigste kilder vi har til kunnskap om forhistoriske menneskers kropps- og personoppfatninger. Dyrekropper har tilsynelatende hatt en betydningsfull rolle i forbindelse med utførelsen av ritualer, på lik linje med menneskekropper (Jennbert 2002, 2004). Eksempelvis viser osteologiske undersøkelser at det ikke er uvanlig med deponeringer av dyrebein i gravanlegg fra jernalder. Dette fenomenet har tradisjonelt blitt tolket som ”*matrester etter gravgildet eller ferdakost som den gravlagte skulle nyte godt av*” (Herteig 1955:50. Se også Rygh 1877, Petersen 1916, McKinley 1989b:244). Foranledningen til den dodes behov for mat i graven har støtte i den førkristne eskatologien, hvor både forestillingen om graven som den dodes oppholdssted, og ideen om en lang ferd til dødsriket, er parallelle forestillinger (Steinsland 1990:64, Näsström 2001). Dyrebeina kan nok i visse tilfeller ha stått som symbolske representasjoner for ernæringsmessig viktige dyreslag, som hadde til hensikt å sikre den avdøde nødvendig næring på reisen til dødsriket. Det er imidlertid flere mulige forklaringer på at dyrebein gjenfinnes i graver. Praksisen har trolig hatt en kompleks og flertydig mening som uttrykker spesifikke verdier og holdninger i forhold til døden og kroppslige levninger. I denne artikkelen vil jeg diskutere *nedleggelse av dyrebein i graver* som et utgangspunkt for å tolke førkristne identitets- og personoppfatninger.

Et relasjonelt og kontekstuel personbegrep?

Alle måter å erkjenne personer på er kulturelle konstruksjoner, og i den vestlige verden fremstår kroppen og individet som svært sentrale i forståelsen av personbegrepet (Fowler 2004). Innenfor den vestlige (kristne) kulturen betraktes individet som en autonom, avgrenset enhet med selvstendig identitet, der selvet er fysisk fastlåst til kroppen hos det enkelte individ. Men det finnes andre måter å være en person, som ikke i samme grad vektlegger individualiteten. I kulturer hvor slekten og kollektivet står sterkt, vektlegges i større grad den *kollektive identiteten* (Bloch 1988).

I stedet for å promotere individualiteten, fremheves det *relasjonelle*, der personer konstitueres, dekonstrueres, opprettholdes og endres gjennom ulike sosiale relasjoner, transaksjoner og samhandling. Identiteten oppfattes også som *kontekstuell* i forhold til spesifikke hendelser, oppgaver og interaksjoner (Fowler 2004:2). Personen er dermed i kontinuerlig forandring, ettersom individet inngår i ulike relasjoner med foreldre, partnere, byttedyr og så videre (Fowler 2004:6). Heller ikke i forhistorisk tid har mennesker nødvendigvis vært oppfattet som individer på samme måte som mennesker i dag, og identitet kan den gangen i større grad ha blitt oppfattet som relasjonell, temporær og kontekstuell.

Videre viser etnografien hvordan ulike samfunn har ulike oppfatninger av grensene mellom personer og mellom mennesker, dyr og ting. (Fowler 2004:6). Person- og identitetsoppfatninger kan dermed også forlenges til å omfatte synet på dyr. Tambiah (1969:6) har vist hvordan et nært og intimt forhold i interaksjonen med dyr skaper en konstant spenning i forholdet mellom dyr og mennesker. Dyrene innehar en unik kvalitet; de ligner oss, samtidig som de ikke er oss, noe som gjør dem egnet til å sette sosiale relasjoner i relieff (Tapper 1994:55). Et grunnleggende aspekt ved kategorisering er behovet for *selvdefinering* og strukturering av en begripelig og meningsfylt virkelighet. Dyr utgjør i mange tilfeller den mest opplagte kategori å kontrastere seg i forhold til: *"all human cultures use animals to specify who they are and where the differences lie between themselves and the natural world"* (Franklin 1999:12). Gjennom å bruke dyresamfunnet som en metafor kan eksisterende forskjeller i naturen konkretisere forskjeller i samfunnet, og overføringen av ideer om sosial struktur og moral på dyrenes interaksjon eksponerer sosiale spenninger, konflikter og motsetninger (Franklin 1999:9). Innenfor kristendommen konstituerer den jødisk-kristne opprinnelsesmyte forholdet mellom dyr og mennesker. I første Mosebok slås det fast at mennesket er skapt i Guds bilde, med rett til å råde over alt kryp som rører seg på jorda. Med innføringen av kristendommen inntreer en endring i synet på dyr, der dyrene ble oppfattet som underordnet mennesket, og all form for dyrking av dyr ble oppfattet som blasfemi. Videre har den vestlige naturforståelsen, siden opplysningsfilosofen Descartes postulerte et skille mellom skjel og materie, kategorisk skilt mellom dyrene og naturen på den ene siden, og menneskeheten på den andre (Willis 1994:8). I vesten har dermed begreper som person, selv og kropp nærmest blitt synonymt med *menneskelig*. I en rekke ikke-vestlige samfunn skiller man ikke kategorisk mellom dyr og mennesker. Ifølge Ingold (1987:248) er det å være en "person" i mange samfunn noe som transcenderer dikotomien mellom menneske-ikke-menneske: "menneskelighet" er kun *"an aspect of incidental form rather than the essential content"* (se også Ingold 2000:92-93).

Dyrebein i branngraver: geografisk utbredelse og kronologisk variasjon

Forekomster av sammenblandede dyre- og menneskebein i anlegg som tradisjonelt forstås som graver er best undersøkt i forbindelse med kremasjoner (Bond 1996, Gejvall 1947, 1959; Sahlström, & Gejvall 1948, 1954, Gejvall & Persson 1970,

Iregren 1972, 1983, 1997, Iregren & Jaanusson 1987, Iregren & Persson 1972, McKinley 1989a 1989b, 1994, Møhl 1977, Sten & Vretemark 1988, Sigvallius 1994). Praksisen med å deponere dyrebein i branngraver er utbredt over store deler av Europa i jernalderen. I Skandinavia er denne skikken grundigst undersøkt i Sverige, der dyrebein forekommer hyppig i graver fra folkevandringstid, merovingertid og vikingtid (Gejvall 1947, 1959, Gejvall & Persson 1970, Iregren 1972, 1983, 1997, Iregren & Persson 1972, Iregren & Jaanusson 1987, Sten & Vretemark 1988, Sigvallius 1994). Fra svenske gravfeltsundersøkelser vet man at dyreknokler forekommer i ulike typer gravkontekster, fra enkle branngroper med et lite innslag av dyrearter til store gravhauger som inneholder betydelig mer dyre- enn menneskebein. Det er også konstatert en kronologisk utvikling. Dyrebein er påvist i et mindre antall graver fra bronsealder i Danmark og Sverige, dette dreier seg hovedsakelig om knokler fra får (Hornstrup 1999; Iregren & Jaanusson 1987). Andelen dyrebein i gravene er relativt ubetydelig i perioden 400 f. Kr - 400 e. Kr (førromersk og romersk jernalder), men fra folkevandringstid foreligger det et brått skifte, hvor mengden dyrebein i relasjon til menneskebein øker kraftig og holder seg høy gjennom resten av jernalderen (Gejvall 1947, 1959, Iregren 1972, 1983, 1997, Sten & Vretemark 1988, Sigvallius 1994). Domestiserte arter som hund, hest, storfe og småfe forekommer ofte, mens ville dyr er sjeldne. Ett unntak er bjørneklør som påtreffes relativt hyppig, spesielt i graver fra eldre jernalder. Andre identifiserte villdyr er gaupe, hjort og ekorn, samt ulike fugle- og fiskearter (Iregren 1972, Sten & Vretemark 1988, Sigvallius 1994). Katt forekommer utelukkende i graver fra vikingetid (Iregren 1983). De fleste svenske kremasjonene inneholder én til tre arter, men opptil ti ulike arter kan forekomme i samme grav (Sigvallius 1994:61).

I Danmark er det også påvist dyrebein i enkelte graver fra førromersk jernalder (Parker Pearson 1993). I rike graver fra denne perioden finnes rester av både hest, storfe, småfe og gris, mens det i de enklere branngravene kun forekommer sau, et fenomen som kan gjøres gjeldende også for England i samme tidsperiode (Parker Pearson 1993:221, 1999). Dyrebein i form av gris og får er vanlig også i skjelettgaver fra førromersk jernalder i England (Bevan 1999:73). I England er det publisert en rekke arbeider som berører dyrebein i angel-saksiske branngraver fra 4-600-tallet (Bond 1996, 1993; McKinley 1989b, Ravn 2000, Williams 2001). Artsfordelingen i branngravene fra denne perioden domineres av sau, deretter følger storfe, hest og gris. I noen få tilfeller er det funnet bjørneklør, samt fragmenter av fisk, fugl og hund (McKinley 1989b:244). Praksisen er også dokumentert på kontinentet. Köhl (1984) har publisert om dyrebein fra tyske kremasjonsgraver fra bronsealder fram til vikingtid. Hennes undersøkelse av kremasjoner fra Schleswig-Holsteinområdet viser at graver med sammenblandede dyre- og menneskebein er vanlig i bronsealder, under la tèneperioden og i vikingtid, mens skikken synes mindre utbredt i romertid og folkevandringstid. Også i dette området er det tamdyrene som dominerer, med unntak av bjørneklør, perforerte tenner og bein samt fiskevirvler i enkelte graver. Graver med dyrebein er også omtalt av Müller-Willie (1971) som behandler hestoffer

og hesteutstyr i graver, og Müller (1984), som beskriver graver med heste- og hundeofringer fra folkevandringstid. Generelt er det en klar tendens til at andelen graver med dyrebein stiger fra folkevandringstid frem til merovinger- og vikingtid.

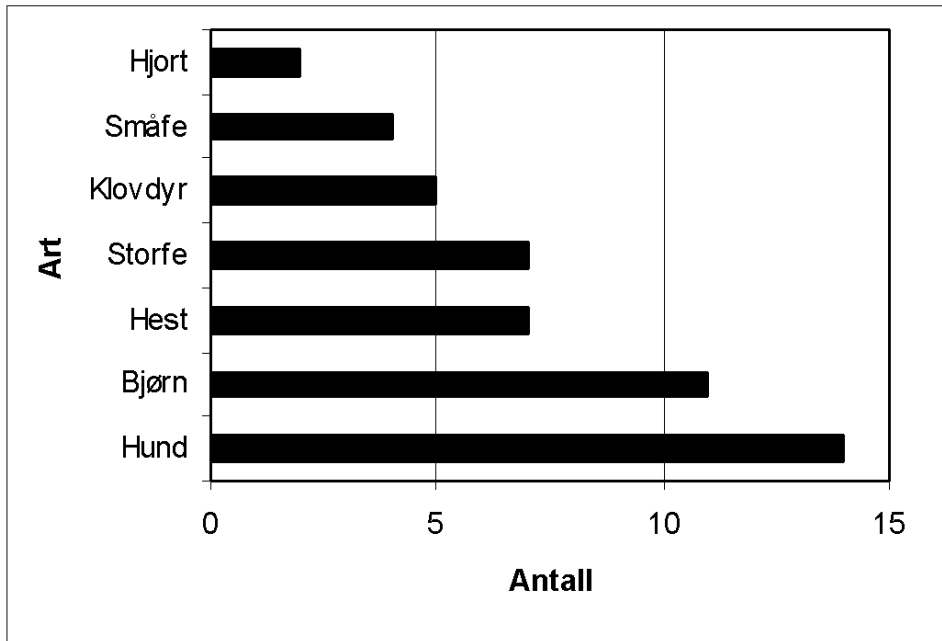
En oversikt over engelske kremasjoner fra 400-600-tallet viser at dyrebein foreligger i 18 % - 43 % av gravene på det enkelte gravfelt, hvorav Spong Hill har den høyeste andelen (43 %). Siden Spong Hill er den eneste totalundersøkte gravplassen er det trolig at denne gir det mest korrekte bildet. Muligens er graver med dyrebein underrepresenterte på de andre gravplassene. For Sveriges del oppgir Iregren (1997: tabell 6) andelen graver *uten* dyrebein. I perioden fra folkevandringstid til vikingtid er andelen branngraver uten dyrebein svært varierende fra gravplass til gravplass, fra ingen graver uten dyrebein opp til 85 % av gravene uten dyrebein. Snus tallene på hodet ser man at andelen graver *med* dyrebein dermed varierer fra 15 % til 100 %.

Østnorske branngraver med dyre- og menneskebein

I Norge har det hittil vært gjort få empiriske undersøkelser av beinmateriale fra branngraver. I gravfeltpublikasjoner foreligger den osteologiske rapporten ofte bare som et vedlegg, uten at behandlingen av bein og knokler er diskutert i sammenheng med gravkonteksten for øvrig (f.eks. Resi 1986, Vibe-Müller 1987). Menneskebein fra østnorske kremasjoner er analysert og publisert av Per Holck (1986). Ifølge Holck (1986:171-172) inneholdt dessuten 259 av i alt 1082 undersøkte branngraver dyrebein (24 %), en andel som trolig er noe underestimert på grunn av materialets

Lokalitet	Fylke	Antall undersøkte graver	Antall graver med identifiserte dyrebein	Publisert av
Store Dal	Østfold	20	15	Petersen 1916
Ula	Østfold	8	3	Løken 1974, Vibe Müller 1987
Lille Gullkronen	Vestfold	3	1	Grieg 1932
Store Gullkronen	Vestfold	1	0	Grieg 1932
Berg	Vestfold	5	0	Grieg 1932
Gile	Oppland	4	3	Herteig 1955
Holøs	Østfold	11	2	Gaustad 1960
Opstad	Østfold	13	5	
Totalt		65	29 (45 %)	

Tabell 1. Oversikt over undersøkte branngravfelt, og andel graver med identifiserte dyrebein.

Figur 1. Artsfordeling i østnorske branngraver (fordelt på antall graver).

sterkt fragmenterte tilstand. Mer enn halvparten av gravene fra yngre jernalder inneholder dyrebein, mens det samme er tilfelle for cirka en femdel av gravene fra eldre jernalder. Det samlede antallet branngraver er imidlertid langt høyere for eldre enn for yngre jernalder, totalt stammer om lag 85 % av branngravene fra eldre jernalder (Holck 1986:59). Deler av dette materialet er videre brukt i arkeologiske analyser av bronsealder (Wangen 1998, Skogstrand 2004), førromersk jernalder (Rødsrud 2003) og vikingtid (Johansen 2004). I det følgende vil jeg hovedsakelig bruke termen *grav*, men ettersom det kan stilles spørsmålsteget ved hvorvidt disse funnene utelukkende representerer gravleggelser, vil jeg vekselvis også bruke begrepene *deponering*, *anlegg* eller *nedlegging* om konstruksjoner som inneholder dyrebein.

I forbindelse med min hovedfagsoppgave (Mansrud 2004a) undersøkte jeg brente bein fra til sammen 65 kremasjonsanlegg fra 10 ulike gravfelt i Østlandsområdet (fig. 1). Av disse inneholdt 29 (45 %) dyrebein som kunne bestemmes til art og beinslag. De identifiserte fragmentene er for få til å danne basis for kvantitative beregninger. Artsfordelingen som er presentert i figuren er derfor basert på *nærvær av en art*, uavhengig av antall fragmenter. Det vil si at et dyr regnes som tilstedeværende i en grav dersom det bare foreligger ett fragment. Av de dyreartene som kunne identifiseres består majoriteten av husdyr. Den dominerende arten er hund (14 graver). Hunden er generelt representert i flere graver, med flere fragmenter og flere individer enn andre arter. Hesten har ofte vært fremhevet i en særstilling som offerdyr (Gjessing 1943,

C-nummer	Lokalitet	Datering	Bjørneklør	Hund	Hest	Storfe	Sau/geit	Hjort	Klovdyr
C-19172a	Opstad	Eja	X						
C-19172b	Opstad	Eja	X						
C-31075a	Opstad	Eja	X						
C-31075b	Opstad	Rt	X						
C-31074l	Opstad	Rt	X						
C-29859b	Ula	Rt	X						
C-29860	Ula	Rt	X						
C-29853b	Ula	Rt	X						
C-21500d	Store Dal	Yrt-Fvt		X					
C-22441u	Lille Gullkronen	Fvt		X	X	X			
C-31075a	Opstad	Fvt	X						
C-21508g	Store Dal	Fvt	X						
C-21558k	Store Dal	Fvt-Mvt		X	X				X
C-21570i	Store Dal	Fvt-Mvt		X					
C-21571e	Store Dal	Fvt-Mvt		X	X		X		X
C-21513e	Store Dal	Mvt-Vt		X		X	X	X	X
C-21534h	Store Dal	Mvt-Vt		XX					
C-21556e	Store Dal	Mvt-Vt	X	X		X			X
C-21557d	Store Dal	Mvt-Vt		X	X		X		X
C-21563k	Store Dal	Mvt-Vt		X	X	X	X		
C-21572b	Store Dal	Mvt-Vt		X					
C-21574g	Store Dal	Mvt-Vt		X					
C-21590e	Store Dal	Mvt-Vt		X					
C-22762s	Gile	Vikingtid			X				
C-29913f	Holøs	Vikingtid		XX	X				
TOTALT		25	11	14	7	4	4	1	5

Tabell 2. Østnorske branngraver med dyrebein. To kryss i tabellen viser hvor det er funnet to individer.

Hagberg 1967, Iregren 1997, Oma 2001), men det forekommer like mange graver med storfe (7 graver med hest, sju med storfe). På grunn av materialets fragmenterte tilstand har det ikke vært mulig å skille mellom levninger fra nært beslektede arter som sau og geit. Disse er slått sammen under fellesbetegnelsen *småfe*. Ingen graver inneholder sikre knokler av svin. Av ville dyr forekommer hjort (2) og bjørn (11). Bjørnen er til stede kun med et beinslag; *bjørneklør*. I tillegg til de sikkert artsbestemte knoklene, inneholdt fem graver bein som ikke kunne bestemmes nærmere enn orden *klovdyr* (partåete dyr, *artiodactyla*). Denne ordenen omfatter både svin-, hjorte- og kvegfamilien. Nesten halvparten av de undersøkte gravene inneholdt også dyreknokler som ikke kunne identifiseres til art eller beinslag.

Tabell 2 viser en oversikt over de norske branngravene som kunne dateres; i alt 26 stykker. Av disse kunne 12 dateres til eldre jernalder, 10 til yngre jernalder og 3 til overgangen yngre romertid-folkevandringstid. Med forbehold om at materialet er lite, fremtrer en påfallende klar tendens som samstemmer med den kronologiske tendensen som kan observeres i Skandinavia og Europa for øvrig. Samtlige graver som

inneholdt dyrebein er yngre enn førromersk jernalder. Forekomsten av ulike arter i graven viser også en kronologisk sammenheng. Av de 12 gravene som kunne dateres til eldre jernalder (romertid og folkevandringstid) finnes bjørneklør i 11, mens bare én grav fra yngre jernalder inneholdt bjørneklør. Denne tendensen forsterkes ytterligere dersom man trekker inn et større norsk branngravsmateriale. Av de øvrige 49 daterte gravene med bjørneklør er 45 (92 %) datert til eldre jernalder, mens kun 4 (8 %) er fra yngre jernalder. Med unntak av én er samtlige branngraver. Bjørneklør er forøvrig et fremtredende trekk ved graver fra eldre jernalder i hele Skandinavia (Møhl 1977, Petré 1980, Hvoslef-Krüger 1988, Moe Henriksen 2001). Fra og med 400-tallet blir det vanligere med husdyr også i norske branngraver.

Anatomisk fordeling blant husdyrene

Det er også interessant å undersøke hvilke kroppsdelene som er representert, særlig med tanke på hvorvidt det er hele eller deler av dyr som er nedlagt. Storfe, småfe og hest er i hovedsak representert ved ekstremitetsknokler. Dette kan bety at man har spist de kjøttrike delene av dyret, mens restene (de kjøttfattige delene) deretter er blitt brent sammen med liket og lagt ned i graven. Hunden er representert med flere kroppsdelene enn andre arter, noe som indikerer at hundekadavre vanligvis er blitt lagt hele ned i graven. Imidlertid er få beinfragmenter fra hver grav identifisert, og ettersom knokkelmaterialet dessuten er så sterkt fragmentert er det vanskelig å si noe sikkert om behandlingen av kroppene. Vi kan heller ikke se bort fra at kildekritiske forhold påvirker representativiteten i beinmaterialet (Mansrud 2004:25-26, Arcini 2005:75-76). Selv om det osteologiske materialet lider under et representativitetsproblem i forhold til fordelingen av ulike beinlag, synes en viss seleksjon av kroppsdelene å ha funnet sted. Både når det gjelder dyrebein og menneskebein fra branngravene er andelen bein for lav til å representere hele individer (Gejvall 1948, 1959, Iregren 1972, Holch 1986, McKinley 1994, Sigvallius 1994, Mansrud 2003, 2004a og 2004b). Nyere undersøkelser viser imidlertid at gravformer definert som *brannflak*, i mange tilfeller er selve kremasjonsplassen, hvor et enkelt individ er kremert og beina plukket ut og deponert, enten i tilknytning til brannflaket eller et annet sted. Den lille beinmengden i brannflak kan dermed representere det som ble igjen etter at majoriteten av menneskebeina var fjernet. Dette kan også forklare hvorfor enkelte brannflak har en større mengde brente dyrebein enn menneskebein (Arcini 2005:66-67).

Gravfeltet Store-Dal

Gravfeltet fra Store-Dal i Skjeberg kommune i Østfold var den lokaliteten som inneholdt flest graver med dyrebein, og materialet herfra er forholdsvis godt publisert (Petersen 1916). Dette gravfeltet ble derfor valgt ut for en utvidet kontekstuell analyse. I alt inneholdt 18 branngraver fra Store-Dal dyrebein (brente eller ubrente), hvilket utgjør 24 % av det totale antallet branngraver (antall ref til Holck). Jeg har ikke undersøkt alt kremasjonsmaterialet selv. I 15 av de 18 gravene (79 %) kunne et

utvalg av dyrebein bestemmes til art og beinslag. Det overveldende store flertallet av gravene, 12 stykker, inneholdt hundebein. Deretter fulgte storfe (5 graver), hest (4 graver), sau/geit (4 graver), bjørneklør (2 graver) og hjort (2 graver). I gravene som inneholdt dyrebein kunne det ikke observeres noen forskjell i deponeringsform for dyre- og menneskelevninger, for eksempel at dyrebeina lå samlet for seg (Mansrud 2004a og 2004b). Ut fra opplysningene i Petersen (1916) fremgår det at dyre- og menneskebeina lå blandet. De fleste beinansamlingene er deponert i et brannflak i haugen, mens noen har ligget i en urne. Det forelå heller ikke noen klare, konsekvente mønstre for hvilke graver som inneholder dyrebein, for eksempel at disse skilte seg ut ved spesielt rikt gravgods eller lignende. Den identiske behandlingen som er tillempt dyre- og menneskebein på Store-Dal har paralleller på andre jernaldergravplasser (Bond 1996, McKinley 1989b, Williams 2001). På den engelske Spong Hill-gravplassen forekom det et besynderlig fenomen med en del av gravene. I ca 5 % av urnegravene fantes det et dobbelt sett med urner hvorav den ene inneholdt mest menneskebein og noe dyrebein, mens den andre inneholdt mest dyrebein og noen få menneskebein. Knoklene som var fordelt i de to urnene tilhørte de samme individene (McKinley 1989b:244-245). Et lignende tilfelle forekommer på Store-Dal, der en av haugene inneholdt to beindeponeringer; én samling av brente, rensede bein og leirkarskår i toppen av røysa, og en urne fylt med brente bein i bunnen. Begge beinkonsentrasjoner inneholdt både dyre- og menneskebein. Et annet eksempel som kan nevnes er beskrevet av Price (2002) og omhandler en vikingtidslokalitet fra Öland hvor både grav og bål plass er lokalisert. Ut fra beinkonsentrasjonene kunne følgende hendelsesforløp rekonstrueres: et kremasjonsbål har vært tent, og på bålet har man kremert en mann og en kvinne samt en hel del ofrede dyr; hest, storfe, gris, hund, katt og flere uidentifiserte fugler, samt noen bjørneklør. Etter kremasjonen er de brente beina blitt sortert; mesteparten av kvinnens bein ble så deponert i én grav sammen med restene av en ubrent, nyslaktet høne (Price 2002:142-143). I en annen grav er en liten del av mannens bein plassert, sammen med rester av brannlaget som inneholdt knokler fra hest og hund: «*Only horse and dog were found, which implies that these animals too were separated from the pyre to be laid specifically in each grave*» (ibid.:147). Det ble også funnet noen bjørneklør. Bare en liten del av knoklene fra det mannlige individet ble funnet i graven, selv om mesteparten av beina hadde blitt fjernet fra bålet.

Den engelske arkeologen Howard Williams (2001) peker på en parallell mellom kremasjonsritualer og sjamanistiske initiasjonsriter, som begge involverer symbolsk død, nedbrytning og gjenoppbygging av sjamanens kropp. Sjamanistisk transe og gravritualer kan begge forstås som imaginære reiser, og begge typer ritualer er koblet til ideer om død og regenerasjon som uttrykkes i form av kroppens oppløsning og påfølgende rekonstruksjon (Williams 2001:202). En videre tolkning er derfor at ofring, og den fysiske nærheten mellom døde dyr og menneskers bein i kremasjonsgraver, kan relateres nettopp til sjamanistiske sjelereiser og transformasjoner. I enkelte sjamanistiske samfunn er dyrefringer nødvendige for at den døde skal bli i stand til å

gjennomgå den nødvendige transformasjonsprosessen fra levende til død. Dyreofferet kan i denne sammenhengen ses som substitutt for den døde, som et transportmiddel, en hjelper eller som en metafor for den dodes sjel. Dyreoffer er et vanlig trekk ved gravritualene blant sjamanistiske folkeslag i Sibir, og i disse ritualene gjennomgår dyrene en behandling som kan assosieres med deres rolle som sjamanistiske hjelpere. Dyrefringer ved begravelse kan ses i relasjon til sjamanistisk kosmologi, og gjennom ritualene reforhandles relasjonene mellom dyr og mennesker (Williams 2001:203). En mulig tolkning er å knytte ofring og kremasjon av dyr og mennesker til en transformasjonsideologi der målet har vært å konvertere den døde til stamfedrenes form. Gjennom å la dyrene gjennomgå den samme prosessen kan disse ses som en integrert del av den nye identiteten. Kanskje skal dyret ses som en metafor for, eller som synonymt med, de døde og forfedrene (ibid.:206)?

Romertid og vikingtid: Ubrente dyrebein i graver

Dyrebein i gravene har gjerne blitt sett som et fenomen med en spesiell kobling til branngravskikken, men også i de periodene av jernalderen hvor inhumasjonsskikken eksisterer, forekommer det dyrebein i gravene (Rygh 1877:168-171, Brøgger et al 1917, Gräslund 1981, Vinsrygg 1979, Christensen et al 1992, Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995, Hufthammer 1993, Opedal 1998). Det kanskje mest kjente og spektakulære funnet av denne typen er Oseberggraven, som inneholdt restene av minst 15 hester, to okser, og fire hunder (Brøgger et al 1917). Sannsynligvis har skikken vært mer vanlig enn det arkeologiske materialet viser - dette har først og fremst sammenheng med ulike forutsetninger for bevaring av brente og ubrente bein.

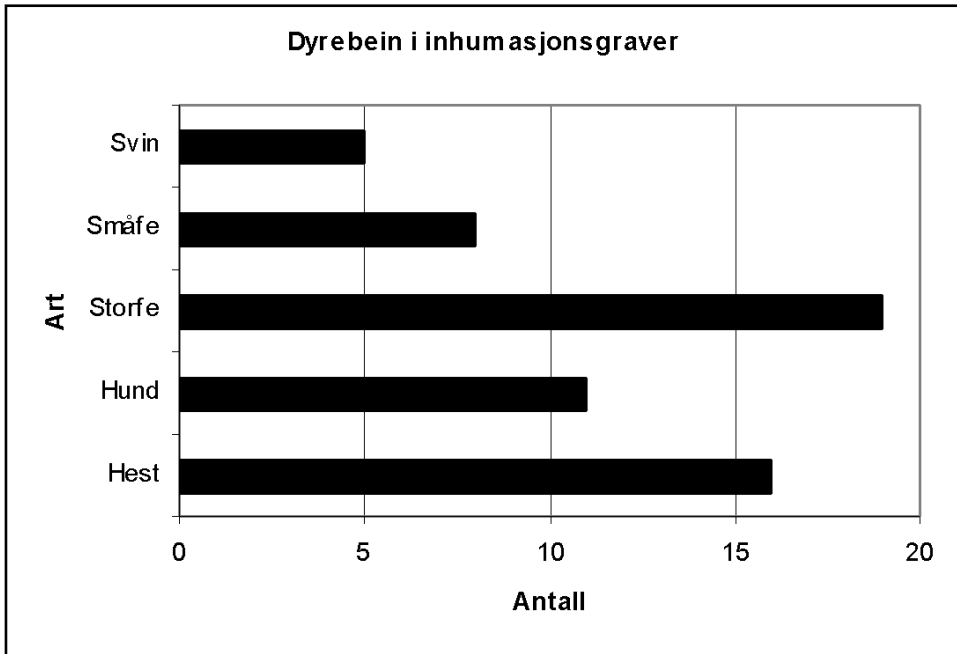
I enkelte jordfestegraver fra yngre romertid på Østlandet forekommer godt bevarte dyrebein. Disse usedvanlig velutstyrte gravene, henholdsvis en manns- og en kvinnegrav, er fra gården Gile på Hadeland. Fra kvinnegraven er det funnet ubrente bein av hest, storfe, småfe, gris og hund. I mannsgraven er det kun påvist ett bestemt fragment av hund.

For øvrig fremgår det av tabell 3 at dyr i ubrente graver som fenomen er *sterkt knyttet til vikingtiden*. Dyrebein er vanlig i gravene fra gravfeltene på Kaupang. Eksempelvis inneholdt 40 % av gravene på Søndre Bikjholberget dyrebein, mens det på Nordre Bikjholberget var 18 % graver med dyrebein (Lia 2001:27). Som det fremgår av tabellen inneholder jordfestegravene, i likhet med branngravene, hovedsakelig bein fra husdyr som hest, storfe, hund, småfe og gris. Heller ikke i forbindelse med ubrente graver dominerer hesten, faktisk er det flere graver med knokler av storfe enn av hest. Men til gjengjeld er hesten indirekte til stede i form av rytterutstyr i et stort antall østnorske graver fra yngre jernalder (Johansen 2004). Det må også påpekes at antallet graver med bevarte bein er lite. I ett tilfelle forekommer katt i en udatert grav. I forbindelse med branngraver finnes det ikke katt i graver som er eldre enn vikingtid (Iregren 1983).

C-nr.	Lokalitet	Datering	Hest	Hund	Storfe	Småfe	Svin	Katt	Hare	Fugl
C-23552	Gamme, Gran	Eldre jernalder	X		X		X			
	Gamme, Gran	Eldre jernalder			X					
C-23554	Gamme, Gran	Eldre jernalder	X	X						
C-23097	Frøysåker, Nordre Land	Eldre jernalder?	X	X						
C-22778	Gullen, Gran	Romertid			X					
C-22445	Gile	Yngre romertid	X	X	X	X	X			
C-23101	S.Vaalhovd	Usikkert	X		X					
C-23297	Rødberg, Søndre Land	Usikkert						X		
C-23099	S.Vaalhovd	Usikkert			X	X				
C-23102	S.Vaalhovd	Usikkert			X	X				
C.23100	Vaalhovd	Usikkert			X	X			X	
C-22776	Gullen, Gran	Usikkert			X					
K/IX	Kaupang, Tjølling	Vikingtid	X							
K/1953 VII	Kaupang, Tjølling	Vikingtid	X							
C-22444	Lille Gullkronen	Vikingtid	X							
C-23640	Søndre Trondstad, Hurum	Vikingtid	X							
C-22451	Lille Gullkronen	Vikingtid	X							
K/IV	Kaupang, Tjølling	Vikingtid	X	X						
K/VIII	Kaupang, Tjølling	Vikingtid	X	X	X	X	X			
C-22450	Lille Gullkronen	Vikingtid	X	X	X	X	X			
C-29338	Hals, Hokksund	Vikingtid	X	X	X		X			X
C-22721	Trosthol, Løten	Vikingtid	X			X				
K/X	Kaupang, Tjølling	Vikingtid	X	X						
K/IV	Kaupang, Tjølling	Vikingtid	X	X						
K/VI	Kaupang, Tjølling	Vikingtid		X	X					
C-27240	Haugetun, Østre Toten	Vikingtid		X	X					
C-22779	Vestre Framstad	Vikingtid			X					
C-22781	Vestre Framstad	Vikingtid			X					
C-23363	Grotheim, Lom	Vikingtid			X	X				
C-22449	Lille Gullkronen	Vikingtid			X		X			
C-28578	Åker Nordre	Vikingtid	X							
C-22777	Gullen, Gran	Vikingtid			X					

Tabell. 3. Østnorske inhumasjonsgraver med dyrebein.

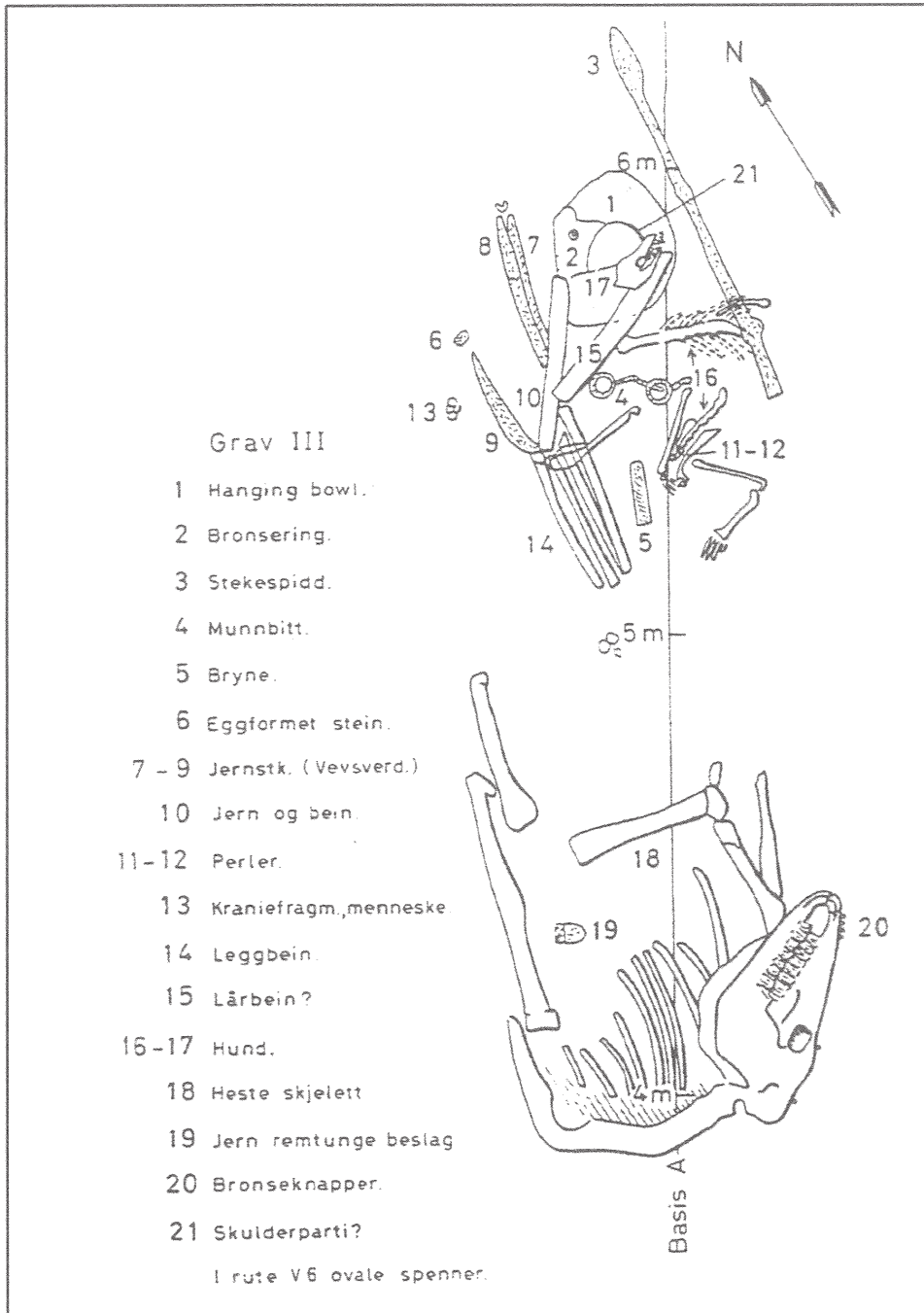
En påfallende klar tendens er at *ville dyr ikke forekommer i gravkontekst*, både når det gjelder kremasjoner og inhumasjoner (fig. 2). I materialet forekommer kun ett unntak; fragmenter av hare i én. Om denne graven, som også inneholdt knokler av storfe og hest, står det i Universitetets Oldsakssamling hovedkatalog^a at funnmaterialet ble avdekket under amatørundersøkelse av en stein- og jordbygd haug med et kullag i bunnen. Dyrebeina ble funnet spredt i haugfyllen sammen med hesteskosau, jernstifter- og spiker, slagg og brente bein. Gravkonteksten er dermed ikke særlig god, og det er en mulighet for at harebeina har havnet i jordhaugen på egen hånd, da harer lager nedgravde reder hvor de føder ungene (Myrberget 1990:64). En av gravene fra Bikjholberget på Kaupang (fig. 3) inneholdt et kranium, som på bakgrunn

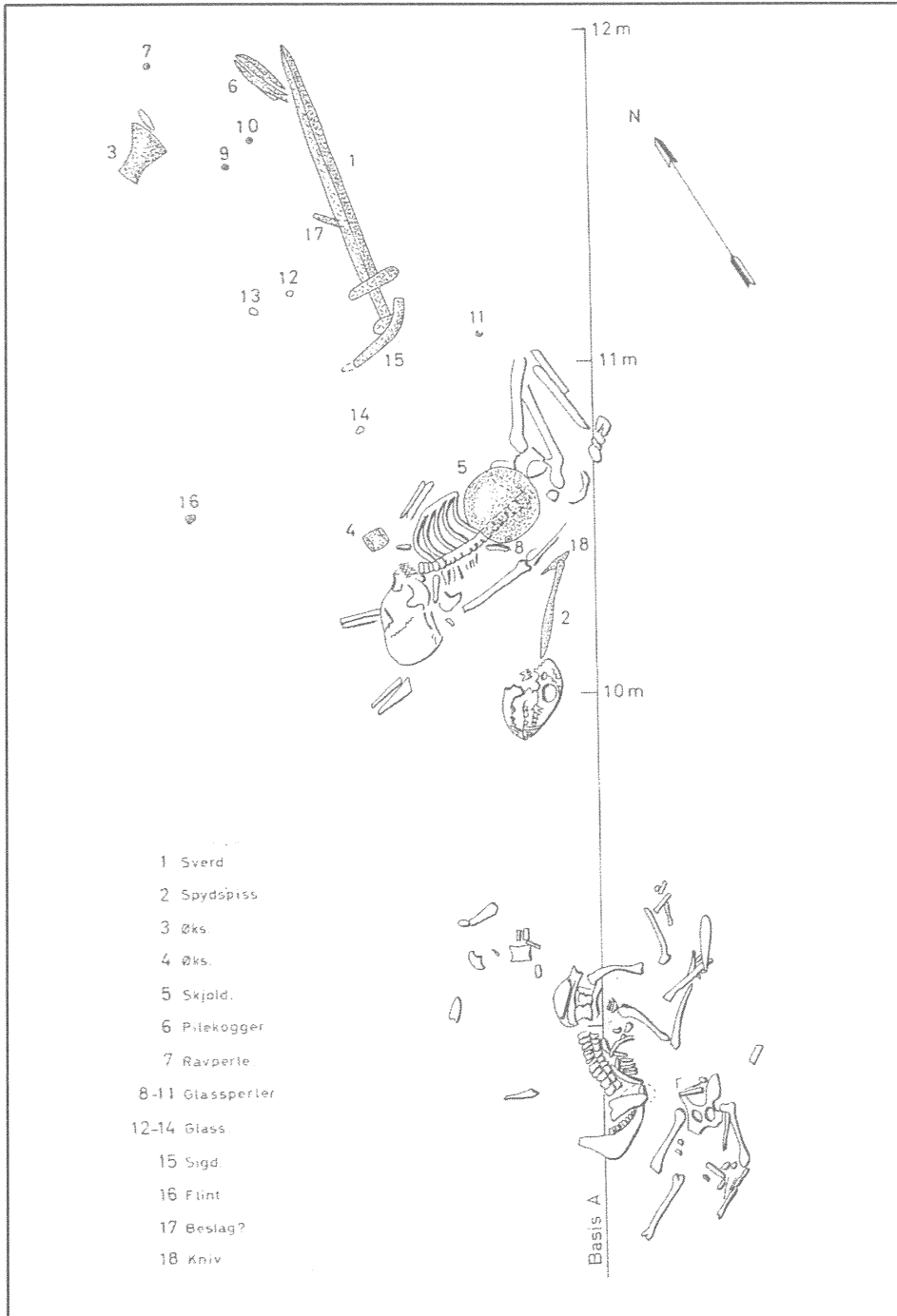
Figur 2. Artsfordeling i østnorske inhumasjonsgraver (fordelt på antall graver).

av felttegninger er bestemt som en liten bjørn. Funnet tolkes som et uttrykk for bjørnekult, som ”*en ung bjørnekriger, som selv kan ha mistet livet i kampen*” (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995:128. Se også Lia 2001:75-76). Analyse av beinmaterialet foretatt av osteologer ved Zoologisk Museum i Bergen viser at det dreier seg om knokler fra to hunder, hvorav den ene utvilsomt er halshugget, da de foreligger en halsvirvel som er tvert avskåret. Det samme kan observeres i Gile-funnet.^b Halshugging av dyr forekommer også i Osebergskipet (Brøgger et al 1917:84). Selv om skjelettmaterialet var dårlig bevart, forekommer det også eksempler på at enkelte *mennesker* synes å være partert på Kaupang (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995:130, Lia 2001:28).

Generelt er det vanskelig å si noe om plasseringen av dyra i graven, fordi funnopplysninger mangler. I en del tilfeller er det observert at dyrebeina har ligget under dekkhellene over graven.^c Hesten lå i haug 15 på Lille Gullkronen oppe i haugen med beina ned, mens selve fyllskiftet som inneholdt gjenstander var skåret ned i leirgrunnen under haugen (Grieg 1932). I graven fra Hals er det notert at hunden og hestebeina lå i den SV-delen av båten sammen med en øks. Fra gravundersøkelsene på Kaupang er kontekstene dokumentert med tegninger (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995). Et eksempel er denne graven med skjelettdeler av en hest (fig. 4). I forbindelse med en av båtgravene noterer Blindheim & Heyerdahl-Larsen (1995:117) at ”*Ekstrem er (grav) KIIV med tre voksne individer på rad: Kvinnen i syd hadde hodet i stevnen og et barn (?) ved bekket. En mann umiddelbart nordenfor var lagt med hodet*

Figur 3. Grav med skelett av hest og hund fra Kaupang. Hundekraniet ligger i hengekar. Artsfordeling i daterte graver. Blindheim & Heyerdahl-Larssen 1995:129).

Figur 4. Den såkalte "bjørnekriegeren fra Kaupang".Knoklene og skallen stammer i virkeligheten fra to hunder, hvorav én er halshugget (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995:117).

nær kvinnens føtter. Derpå fulgte hest og hund, og ved hunden nok en kvinne". Man får nesten inntrykk av at hunden og hesten i dette tilfellet utgjør en del av "familien". Hestebein er også funnet sammen med skjeletter av mennesker i nedgravninger som tolkes som ofringer (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995:130). På plantegningen fra Oseberg kan det ses hvor en stor mengde hester og hunder ligger deponert i forskipet. En okse ligger på to eikeplanker i akterskipet, mens et annet oksehode er plassert i senga.

På Kaupang ble det i forbindelse med en av gravene observert et plankedekke som ble tolket som en mulig plattform i forbindelse med dyreoffer i gravene (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995:130). Fra Birka finnes det i alt 20 slike "hesteplassformer" i kammergravene, der hesten er plassert på en opphøyning på tvers i enden av graven (Gräslund 1980:39-40). På gravfeltet ved Gulli i Vestfold er det nylig funnet konstruksjoner som er tolket på samme måte. Flere graver hadde egne rom i sørenden der det var plassert hest, hestedeler eller hesteutstyr (Gjerpe 2005:91-92).

Den ovenstående gjennomgangen viser at det er lite trolig at de materielle levningene etter dyr i gravkontekster utelukkende skal forstås som matrester. Blindheim & Heyerdahl-Larsen (1995:128) fortolker forekomsten av enkelte, tilsynelatende parterte kroppsdeler fra dyr som offerhandlinger, mens de hele dyrene betraktes som gravgaver, uten at forskjellen blir nærmere definert. Fra et sosiologisk standpunkt kan offer betraktes som en sentral rite som gjerne finner sted i forbindelse med at ytre krefter, for eksempel dødsfall, truer den sosiale orden. Ofringen og konsumeringen av offerdyrene kan i denne sammenhengen ses som en måte å revitalisere fruktbarheten for hele samfunnet; gjennom ritualene reetableres og legitimeres sosiale strukturer (Bloch 1992). I et fenomenologisk perspektiv gis ofringen også et transcendent meningsinnhold, der ofringen bidrar til å *regenerere kosmiske strukturer* (Eliade 1987). Ritualer er transformativ prosesser som muliggjør overganger mellom tilstander (Turner 1967:95), og Bloch (1992) påpeker hvordan ritualer ofte handler om at det hinsidige erobrer og inkorporeres i det dennesidige. Begge vektlegger dyras kvaliteter som midler til gjennomføringen av rituelle prosesser, og som strukturerende kategorier i forhold til å reflektere over væren/eksistensen. Offerhandlinger kan samtidig relateres til sjamanistiske transformasjonsideologier og riter (Williams 2001). Artene som er nedlagt kan også kobles til regenerasjonssymbolikk i norrøn mytologi (Mansrud 2003).

"Dyregraver"?

Egne hestegraver forekommer flere steder i Skandinavia og på kontinentet i jernalderen (Müller-Willie 1971, Piggott 1962, Klindt-Jensen 1967, During 2000). Den fyrstelige skipsgraven fra Ladby i Danmark inneholdt ikke mindre enn 11 hester og 4 hunder, men det er ikke funnet spor etter mennesker i graven (Müller-Willie 1976). Det samme er tilfelle med en grav fra Flølo i Hordaland, som rommet to gravkammer, hvorav det ene skjulte et hesteskjelett, og det andre en del gjenstander, men ingen

spor av mennesker (Shetelig 1912:22). På søndre Bikjholberget på Kaupang ble det funnet en nedgravning med et hesteskjelett, som ikke hadde en sikker tilknytning til en grav. Skjelettet var riktignok i svært dårlig forfatning, men det antydes likevel at hesten var partert og deponert, sammen med et bissel og et importert selebeslag, som lå for seg, samt en tverrøks (Blindheim & Larsen 1995:49; Lia 2001:77). Et annet fenomen det kan være verdt å nevne i denne sammenhengen er groper med rester av hester og kveg innimellom gravene, som ble funnet på Kaupang (Blindheim & Larsen 1995:113,132).

I forbindelse med branngraver finnes det en rekke eksempler på graver som inneholder betydelig flere dyre- enn menneskeknokler (Sten & Vretemark 1988). Dette var også tilfelle med tre graver på Store-Dal. I ytterligere to kunne det ikke påvises anatomisk sikre menneskebein. Flere individer i samme beinansamling forekommer i tre anlegg (4 %), hvorav en grav rommet tre individer. To av disse anleggene inneholdt i tillegg til flere individer også dyrebein.^d

Andre kontekster med sammenblanding av dyre- og menneskebein

Sammenblanding og likedan håndtering av dyre- og menneskeknokler forekommer også i andre typer arkeologisk materiale. På en rekke jernalderboplasser i England har osteologer observert deponeringer av dyrebein i groper og diker, som gjennom konteksten eller sammensetningen skiller seg fra vanlige avfallsdeponeringer. Disse omtales ofte som «*special animal deposits*» eller «*structured deposits*» (Grant 1984, Wait 1985, Hill 1995). Det som karakteriserer de avvikende deponeringene er at de består av hele eller deler av dyre- og menneskeskjeletter, artikulerede lemmer eller komplette hodeskaller og bearbejdet bein, for eksempel beinkammer eller andre bearbejdede beingjenstander (Hill 1995:13,61,74,105). Deponeringene av kroppar viser en nær assosiasjon mellom mennesker og dyr. Begge grupper ble deponert på likeartet vis og i samme type kontekst (Hill 1995:107). Hill (1995:101-102) fortolker deponeringene som en sosial praksis med betydning for samfunnsstruktureringen; rituelle handlinger som bidro til å reprodusere historisk spesifikke strukturerende prinsipper knyttet til *grensemarkering*.

Undersøkelsen som er referert ovenfor omhandler forhold i britisk, førromersk jernalder (700 f.Kr.-43 e.Kr.), og er altså noe tidligere i tid enn det skandinaviske materialet. Deponering av dyre- og menneskebein i groper eller andre bemerkelsesverdige kontekster er imidlertid også påvist på skandinaviske boplasser fra eldre og yngre jernalder (Klindt-Jensen 1957, Ambrosiani og Eriksen 1993, Hatting 1990, Wigh 2001:129). Eksempelvis er det på jernalderboplassen Sejlflod i Danmark funnet groper inne i husene, som inneholdt skjeletter av spedbarn, hunder og får. En av hundene hadde sågar to leirkar plassert mellom lemmene (Klindt-Jensen 1957, Hatting 1999:27,52). En grøft som inneholdt knokler av mennesker, fugl og deler av et storfekranium er funnet i Birka (Ambrosiani og Eriksen 1993:15-17). Fragmenter av menneskebein og tenner er også funnet i avfallslagene, men disse funnene ble tolket som gravforstyrrelser og naturlig tannfelling (Wigh 2001:129).

Nedleggelse av dyrekropper og mennesker i vann og myrer, er også en vel belagt skikk i det arkeologiske materialet. Skikken tilhører først og fremst eldre jernalder, men det finnes enkelte eksempler også fra yngre jernalder (Iregren 1997). Knokler fra hest og andre husdyr dominerer (Møhl 1957, Hagberg 1967; Iregren 1997; Hatting 1999;), mens ville dyr kun forekommer unntaksvis (Iregren 1989). Et bemerkelsesverdig trekk ved flere av våtmarksofferfunnene er at knoklene er sammensatt i et bestemt mønster, der kranier og ekstremiteter ligger deponert, men ikke reste av kroppen (Albrechtsen 1944, Ferdinand & Ferdinand 1961:52,62, Hatting 1995, 1999:52, Klindt-Jensen 1967, Piggott 1962).

Dyrestilene; kombinasjoner av dyr og mennesker og fokus på kroppsdel

Den nordiske *dyreornamentikken*, som dominerer utsmykningen av smykker, våpen, beltespenner, hesteutstyr og lignende, har dyr som sitt mest fremtredende motiv (Hedeager 1999b, Høilund Nielsen 2002). Gjennom flere århundrer utgjorde dyresymbolikken det bærende element i nordisk ikonografi til tross for påvirkning fra det kristne kulturområdet (Hedeager 1999b:227). Dyrerepresentasjonene kan ses som et uttrykk for hvordan dyr ble oppfattet og hvilken verdi de ble tillagt i det førkristne samfunnet, og dyremotivets fremtredende rolle i symbolspråket indikerer at den kulturelle betydningen visse dyr ble tillagt langt oversteg deres praktiske og økonomiske verdi (Hedeager 2004). Magnus (2002:113) peker på at germanske forestillinger om *likhetstrekk mellom mennesker og dyr* ligger i bunnen for dyrestilene. Motivene fortolkes dermed som materielle manifestasjoner av religiøse ideer og hedensk symbolspråk, og utgjør en sentral innfallsport til førkristen kosmologi (Glosecki 1996, Hedeager 1999a og 1999b, 2004, Kristoffersen 1995, 2000). Ornamentikken må også kunne antas å romme førkristne forestillinger om kroppen.

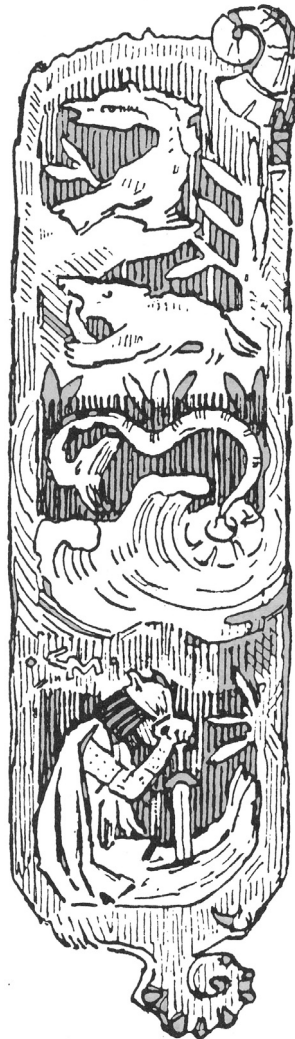
I den grad dyrefigurene kan gjenkjennes er det, med unntak av hesten, ville dyr som ulv, villsvin, hjort og slange, eller rovfugler som ørn, hauk, falk og ravn, som er gjengitt (Høilund Nielsen 2002, Hedeager 2004). Det er en påfallende mangel på bjørnemotiver i dyreornamentikken, noe som av Hedeager (2004) settes i sammenheng med tabuforestillinger. Dyrene kan gjengis som hele eller halve dyr, som små og store dyr, oppløste dyr og anatomisk sammenhengende dyr.

De tidlige dyrestilene, Nydamstilen og Stil I har et sterkt abstrahert formspråk med både zoomorfe og antropomorfe elementer der grensen mellom dyr og mennesker hele tiden er flytende. De senere stilene fokuserer derimot primært på dyr. Det kan også forekomme dyrekropper uten hode, og dyrehoder uten kropp (Hedeager 1999:2), visse kroppsdel er forstørret eller tydeliggjort, eller én kroppsdel står som representant for en hel figur (Magnus 2002:112). Transformasjon vektlegges som et viktig prinsipp ved ornamentikken (Kristoffersen 1995, Magnus 2002, Hedeager 2004). Den figurale kunsten som finnes på braketeater fra eldre jernalder gjengir også motiver som kan oppfattes som vesener i metamorfose: Mennesker i dyreham

eller dyr i menneskeham. Disse avbildningene kan tolkes i sammenheng med hamskiftekomplekset (Magnus 2002:116, Hedeager 2004:13). De første dyrestilene er trolig utviklet i det sydsandinaviske området under første delen av 400-tallet (Haseloff 1974:13-14), altså på samme tid som det kan observeres en signifikant økning av andelen dyr i gravene.

Menneske i dyreskikkelse: Hamskiftet

Et fremtredende aspekt ved relasjonen mellom dyr og mennesker/gud i norrøn mytologi er *evnen til å skifte ham* (fig. 5). Når man leser de mytologiske fortellingene får man inntrykk av at det ikke eksisterte noe skarpt skille mellom dyr og mennesker. I den norrøne litteraturen uttrykkes et dualistisk sjelsbegrep som underbygger dette forholdet. Det fremkommer her hvordan mennesket utgjøres av en fysisk kropp og flere sjelsaspekter, deriblant ånde/pust, tanke, livskraft (Steinsland 1997:56). Et vanlig sjelsbegrep er hugr (tanke), og et særegent trekk for hugen er at den kan frigjøre seg fra kroppen og operere på egenhånd. Når hugen transformerer seg til et dyr betegnes dette som hamskifte. En annen sjelsforestilling er fylgja, som kan opptre enten i kvinne- eller dyreskikkelse (Steinsland 1990:62-63). **Sjelens evne til å materialisere seg i dyreham** er en eskatologisk teknikk med generell betydning innenfor sjamanistiske religioner, og fortolkes som et klart sjamanistisk trekk ved norrøn religionsutøvelse (Kristoffersen 1995, Opedal 1998, Hedeager 1999a og b, Solli 1999, 2002). Grenseoverskridelsen og reisen mellom ulike verdener ble utført ved hjelp av åndedyr. Dyrene har dermed vært nødvendige for å forsere overganger mellom ulike tilstander og verdener. Innenfor norrøn kroppsforståelse er det nettopp en del av menneskets mentale kvaliteter eller personlighetstrekk, hugen, som forlater kroppen og inntar dyreform. Ordet *dyr* er etymologisk beslektet med et indoeuropeisk ord for *å puste*, likeledes er det engelske *animal* utledet av det latinske *anima*; som betyr sjel eller ånd (Magnus 2002:115-116). Det foreligger altså et bindeledd mellom menneskets åndelige aspekter, representert ved pusten, og dyreriket (Hedeager 2002).

Figur 5. Odin skifter ham, slik Christian Krogh har forestilt seg det. (Etter Snorres Kongesagaer 1979:17).

En flytende grense mellom mennesker og dyr?

«It is in accord with common beliefs that animals in their life forms or habits are actually transformed humans or that there is no strict dividing line between humans and animals as persons» (Helms 1998:30).

Som jeg pekte på innledningsvis, er *individualiteten* ekstremt viktig i det moderne, vestlige samfunnet. Personligheten representerer det individuelle selvet, som er en medfødt og fundamental bestanddel i den menneskelige natur, fiksert og bundet til kroppen hos hvert enkelt individ (Fowler 2004:16). I andre kulturer finnes eksempler på hvordan personer oppfattes som mangfoldige og mangefasetterte, sammensatt av ulike karaktertrekk med ulike opprinnelsessteder. De ulike bestanddelene, som eksempelvis sinn og sjel, behøver ikke nødvendigvis å være lokalisert inne i den fysiske kroppen, men kan *entre inn og ut av kroppen* avhengig av situasjonen (Fowler 2004:8). Den fysiske kroppen har også ulike konstituerende elementer, og en endring i balansen mellom elementene, eller ulike typer av sosial samhandling/interaksjon, kan påvirke eller endre personen. Fowler (2004:8) betegner denne personforståelsen som *dividualisme* – i motsetning til *individualisme*. Dividuals er *delbare personer*. Ulike varianter av denne oppfatningen forekommer, for eksempel kan personer være *partible* (kløvbare), det vil si at selvet identifiseres som et objekt, som kan deles opp og ekstraheres fra kroppen. Deler av en selv kan utveksles med andre gjennom bytterelasjoner. "Permeability" er betegnelsen på en *diffusjonistisk tilstand* der personen kan gjennomtrenges av eksternt materie eller kvaliteter som influerer den interne sammensetningen av personen. Personen er i dette tilfellet ikke sammensatt av deler som kan identifiseres som objekter, men som *en flyt av substanser*. Alle elementene i kosmos kan passere gjennom delelige personer (Fowler 2004:7-8).

Det foreligger også store likhetstrekk mellom behandlingen av dyre- og menneskekropper (se også Jennbert 2004). Jeg har vist eksempler på graver som inneholder en sammenblanding av dyre- og menneskeknokler. Mennesker og dyr forekommer sammen, og har fått en likeartet behandling. Det finnes også tilsynelatende "graver" for dyr. Med bakgrunn i eksempler som er gjengitt ovenfor kan man også spekulere på hvorvidt (visse?) dyr kan ha vært oppfattet som individer, og om disse deponeringene skal forstås som at dyret er blitt gitt en personlig begravelse. Fremstillingene av hamskiftet slik de fremstår i de skriftlige kildene, kan tolkes som et uttrykk for et «dividualistisk» kroppsbegrep, der grensen mellom dyr og menneske har vært flytende. Andre eksempler på en uskarp skillelinje mellom mennesker og dyr er i navngivingen, der personnavn ofte er identiske med dyr, eller satt sammen med dyrenavn og i dyrestilene, hvor det er ofte vanskelig å definere skarpe skiller mellom dyr og mennesker (Jennbert 2003; Hedeager 2004). I norrøn mytologi opptrer dyr med personnavn, og er forsynt med spesielle oppgaver.

Willis (1994:8-9) peker på et trekk som synes å være karakteristisk ved de fleste etniske kosmologier, nemlig at menneskeheten oppfattes som både en del av, og en forlengelse av, naturmiljøet, samtidig som vi er atskilt fra det. Slike strukturer kommer gjerne til uttrykk i myter om en opprinnelig enhetlig verden, en slags «urtilstand» da dyr

og mennesker levde side om side, og hvor grensene mellom dem kunne overskrides. På et senere tidspunkt ble denne tilstanden oppløst, og verden ble separert i to ulike, men komplementære samfunn (se også Saladin d'Anglure 1994). Opprinnelsesmyten i vår egen kultur rommer også dette aspektet, nemlig tilstanden før syndefallet, der mennesker og dyr levde i likeverd, harmoni og gjensidig respekt. En oppfatning som figurerer i mange kulturer er at dyr og mennesker inkorporerer en slags kollektiv «personlighetssubstans», og samtidig har opprinnelse i et felles, mytisk opphav:

«The nature of the cosmological linkages provided for the house by animals, ancestral dead and other people, including affines, fundamentally rests on the belief, often expressed in myths, that all three categories of being are simply different forms or manifestations of a common quality of «personness» shared not only with each other, but also with members of the house» (Helms 1998:34).

I myter refereres det gjerne til dette felles opphavet, gjennom historier om hvordan dyr og mennesker opprinnelig var i slekt, om ekteskapsforbindelser mellom dyr og mennesker, og avkommene som disse forbindelsene skapte (Helms 1998:41). Disse avkommene fikk gjerne spesielle egenskaper, og ble ofte regnet som stamfedre for en slekt. Det forekommer historier i sagalitteraturen som indikerer at slike forestillinger om en erotisk forbindelse mellom menneske og bjørn har eksistert i Norden under jernalderen. Et eksempel på dette er fortellingen om berserken Bodvar Bjarke fra fornaldersagaen om Rolv Krake. Han hadde en mor som het Bera, som betyr binna og en far som bar bjørneham (Edsman 1956:674).

Det er også karakteristisk ved myter om dyrs og menneskers felles opphav at de både sammenligner og kontrasterer dyr og mennesker, dyrene skiller seg fra mennesker gjennom sin fysiologi og mangel på språk, samtidig som deres grunnleggende behov og adferdsmønster tilsvarende menneskets. Denne felles motsvarigheten kan også komme til uttrykk gjennom en oppfatning om at dyr og mennesker deler visse åndelige trekk, som sjel (Helms 1998:41-42). Ideen om at det fantes en felles sjel, som ble delt av dyr og mennesker, er et typisk trekk ved sjamanistiske religioner (Price 2002:393-296), og den norrøne hamskifteideologien kan gi inntrykk av at et lignende idékompleks har eksistert i nordisk jernalder (Ellis Davidsson 1978, Glosecki 1996, Price 2002, Hedeager 2004). En tett relasjon mellom dyr og mennesker er et særtrekk ved sjamanistisk ideologi. Dyrene oppfattes som menneskets slektninger, ledsagere og hjelpere, og sjamanens grenseoverskridende aktivitet er utenkelig uten dyrenes transformativt evner. I den sjamanistiske kosmologien foreligger det ikke et prinsipielt skille mellom dyr og mennesker: *«the shaman did not simply assume the powers of animal helpers; he also became the animal and was reborn into its body and knowledge»* (Jacobsson 1993:174).

I gravene, i offerfunn, ”strukturede deponeringer” og i dyreornamentikken kan det også observeres en form for seleksjon av kroppsdeler, som kan antyde en ”dividualistisk” kroppoppfatning. Det forekommer både hele- og deler av individer, ofte i bestemte

kombinasjoner som særlig vektlegger hode og ekstremiteter. Fragmenterte og oppløste kroppsformer er også et gjennomgående trekk i dyreornamentikken. En viktig motivasjon ved utførelsen av døderitualer er å *transformere den dodes identitet* (Hertz 1960, Huntington & Metcalf 1981, Bloch 1987, Bloch & Parry 1987, van Gennep 1999) og de likeartede ritualene dyrs og menneskers kroppar har gått gjennom kan tyde på forestillinger om *integreert identitet mellom mennesker og dyr*. Med dette mener jeg ikke at jernaldermennesker til daglig ikke var i stand til å se forskjell på mennesker og dyr, men at det ”karthesianske” grenseskillet mellom mennesker og dyr som har vært totalt dominerende innenfor den kristne kulturkretsen, ikke har vært like fremtredende innenfor det hedenske verdensbildet som fantes i Norden under jernalderen. Oppfatningen av dyr er i de fleste samfunn både av pragmatisk og hverdagslig art. Samtidig viser håndteringen av levninger til en praksis som både er funksjonell og i visse situasjoner rituell/symbolsk. Når rester av dyr finnes på boplasser betraktes de gjerne om levninger etter slakt og konsumpsjon; dagligdagse handlinger. Men når de samme dyrene dukker opp i en helt annen kontekst, nemlig i graver, må vi imidlertid forutsette en annen mening og en endret intensjon med handlingen. Med andre ord har en ritualiseringsprosess funnet sted (jf. Bell 1992, Humphrey & Laidlaw 1994). Både slakt og konsumering av kjøtt er aktiviteter som kan inneha både et sekulært og rituelt innhold, avhengig av konteksten handlingen utspilles i. En situasjon hvor dette kan skje er når dyr slaktes i forbindelse med ofring.

Bruken av dyr synes å ha vært en grunnleggende struktur i forbindelse med ritualer innenfor den germanske kultur gjennom hele jernalderen. Blot og offer utgjør et stabilt element i den førkristne kultutøvelsen gjennom både eldre og yngre jernalder, selv om konteksten offermaterien deponeres i varierer (Fabech 1991, Iregren 1997). Fra 500-tallet og fremover synes ofring av dyr å spille en viktigere rolle i ritualene knyttet til gravleggelsen (Mansrud 2003, 2004a). Gjennom hele jernalderen er dyrestilen det dominerende symbolspråket, et symbolspråk som forblir grunnfestet i den germanske identiteten, til tross for kristen påvirkning (Hedeager 1999b). I Norden opprettholdt man dyrestilen helt opp i middelalderen, noe som viser hvor betydningsfull og meningsbærende den har vært (Hedeager 2004). Andelen graver med dyrebein på Kaupang er økende utover på 900-tallet (Lia 2001:89). Dette tolkes av Lia (2001:89) som uttrykk for politisk og sosial ustabilitet, som har vært imøtegått med en *økning i offerritualer*. På et mer overordnet, sosialt plan er det derfor betimelig å tolke økningen i dyrenedleggelse som uttrykk for en økt signalisering av en *hedensk identitet* i konfrontasjoner som kan ha oppstått i møtet med fremmede kulturer, andre trosretninger og mulige kristne misjoneringsforsøk?

Takk!

Takk til Anne Karin Hufthammer som gav tilgang til det ubrente skjelettmaterialet fra graver i Zoologisk Museums arkiv og magasiner, og til Mari Østmo som leste og kommenterte manuskriptet og kom med gode litteraturtips!

Litteraturliste

- Albrechtsen, E.1944. Et fynsk offerfund fra den ældre romerske jernalder. *Fyndske Aarbøger* II:241-265.
- Ambrosiani, B. & Erikson, B.G. 1993. *Birka Vikingastaden* 3. Sveriges Radios förlag, Stockholm.
- Arcini, C. 2005. Pyre Sites before Our Eyes. I: *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Rituals*. Artelius, T. & Svanberg, F. (Red.): 63-72. National heritage Board. Stockholm.
- Bell, C. 1992. *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford University Press, New York/Oxford.
- Bevan, B.1999. The landscape context of the Iron-Age square barrow burials, East Yorkshire. I: *The Loved Bodys Corruption. Archeological Contributions to the Study of Human Mortality*. Downes, J. & Pollard, T. (Red.): 69-94. Cruithne Press, Glasgow.
- Blindheim, C. & Heyerdahl-Larsen, B. 1995. *Kaupangfunnene B II. Gravplassene i Bikjholbergene/Lamøya. Undersøkelsene 1950-57. Del A. Gravsikk*. Norske Oldfunn, XVI. Oslo.
- Bloch, M. 1986. *From Blessing to violence: History and Ideology in the Circumcision Ritual of the Merina of Madagascar*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bloch, M. 1987. Death, women and power. I: *Death and the Regeneration of Life*. Bloch, M. & Perry, J. (Red.): 211-230. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bloch, M. 1988. Death and the concept of a person. An introduction. I: *On the meaning of death*. Cederroth, S., Corlin, C., & Lindström, J. (Red.): 11-29. Acta Universitatis Upsalensis. Uppsala.
- Bloch, M.1992. *Prey into Hunter. The Politics of Religious Experience*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bloch, M. & Perry, J. 1987. Introduction. I: *Death and the Regeneration of Life*. Bloch, M. & Parry, J. (Red): 1-45. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bond, J.1993. Cremated animal bone. I: Sancton I Anglo-Saxon cemetery excavations carried out between 1976 and 1980. *Archaeological Journal* 150:243-365.
- Bond, J.1996. Burnt offerings: animal bone in Anglo-Saxon cremations. I: *Zooarchaeology. New Approaches and Theory*. Thomas, K.D. (Red.): 76-88. World Archaeology 28(1). Routledge. London.
- Brøgger, A.W., Falk, H.J., Schetelig, H. 1917. *Osebergfunnet*. Bind ?. Universitetets Oldsaksamling. Kristiania.
- Bököni, S. 1979. Animal bone assemblages of sacrificial sites. I: *Archaeozoology. Vol. 1. Proceedings of the III'd International Archaeozoological Conference 1978*. Kubasiewicz, M. (Red): 65-70. Agricultural Academy, Gdansk.
- Christensen, A.E., Ingstad, A.S., & Myhre, B. 1992. *Osebergdronningens grav*. Schibsteds Forlag AS, Oslo.
- Downes, J.1999. Cremation: A spectacle and a journey. I: *The Loved Bodys Corruption. Archeological Contributions to the Study of Human Mortality*. Downes, J. & Pollard, T. (Red.):19-29. Cruithne Press, Glasgow.
- During, E. 2000. Analys av obränd skelettmateriel från utgrävningar av Birkas borgvall. I: *Borgvallen II, utvidgad undersökning av Borgvallen oeg underliggande grav 1997*. Fennö Musingo, H. (Red.). Arkeologiska Forskningslaboratoriet, Stockholm
- Edsman, C.M.1965. Björnfest. *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*. Rosenkilde og Bagger, København.
- Eliade, M. 1998. *Sjamanisme*. Pax forlag AS, Oslo.
- Ellis Davidsson, H.R.1978. Shape-changing in Old Norse Sagas. I: *Animals and Folklore*. Porter, J.R. & Russel, W.M.S. (Red.): 126-142. Brewer. Ipswich.
- Fabech, C. 1991. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: *Samfundsorganisation, og regional variation*. Fabech, L. & Ringstvedt, J. (Red); 283-300. Århus Universitetsforlag, Århus.
- Ferdinand, J. & Ferdinand, K. 1961. Jernalderofferfund i Valmose ved Rislev. *KUML*:47-85
- Franklin, A. 1999. *Animals and Modern Cultures. A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*. SAGE Publications, London, Thousand Oakes, New Delhi.
- Fowler, C. 2004. *The archaeology of personhood. An anthropological approach*. Routledge. London/New York.

- Gaustad, F. 1960. Et jernalders gravfelt i Rakkestad, Østfold. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1958-59. Oslo.
- Gejvall, N.G. 1947. Bestämning af brenda ben från forntida gravar. *Fornvännen*: 39-47.
- Gejvall, N.G. 1959. Något om bestämning av brenda ben och deras vetenskapliga värde. *FYND. Göteborg och Bohusläns Fornminnesförenings Tidskrift* 40-46.
- Gejvall, N.G. 1961. Anthropological and osteological analysis of the skeletal material and cremated bones from Simris. I: *Bronze age problems in the light of the Simris excavations* by Berta Stjärnquist, with contributions by Ingrid Olsson and Nils-Gustaf Gejvall. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4º; 5. Lund.
- Gejvall, N.G. & Persson, O. 1970. Osteological analysis of the human and animal cremated bones. Bone determinations. Summary concerning cemetery 150. I: *Cemetery 150 at Helgö. Excerpts from excavations at Helgö III. Report for 1960-1964*. Lamm, K., Gejvall, N.G., Persson, O. & Holmquist (Red.). Kungliga vitterhets historie och antikvitets akademien. Stockholm.
- Gjerpe, L.E. 2005. *Gravfeltet på Gulli*. Varia 60. Kulturhistorisk Museum. Oslo.
- Gjessing, G. 1943. Hesten i forhistorisk kunst og kultus. *Viking* nr. 7:5-143.
- Glosecki, S.O. 1996. Movable beasts. The manifold implications of early Germanic animal imagery. I: *Animals in the Middle Ages*. Flores, N.C. (Red.): 3-23. Routledge. New York and London.
- Grant, A. 1984. Survival or Sacrifice? A critical appraisal of animal burials in Britain in the Iron Age. I: *Animals and Archaeology*. Griegson, C. & Clutton-Brock, J. (Red): 221-227. BAR International Series 227, Oxford.
- Gräslund, A.S. 1981. Birka IV. *The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*. Kungl. Vitterhets historia och antikvitetsakademien. Stockholm.
- Grieg, S. 1932. Gravpladsene i Lille Guldkronen og paa Berg. *Oldtiden BX*, Kristiania
- Gräslund, A.S. 1981. Birka IV. *The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*. Kungl. Vitterhets historia och antikvitetsakademien. Stockholm.
- Hagberg, U.E. 1967. *The Archaeology of Skedemosse vol. II. The Votive Deposits in the Skedemosse Fen and their Relation to the Iron-Age Settlement on Öland, Sweden*. Almquist & Wiksell, Stockholm.
- Haseloff, G. 1974. Sahlin's Style I. Medieval Archaeology. *Journal of the society for Medieval Archaeology*. Vol 18.
- Hatting, T. 1995. Oksefund fra Bukkerup og Turup. *Fynske Minder, Odense Bys Museums Årbok*, 93-97.
- Hatting, T. 1999. *Husdyrenes tidligste historie*. Landbohøiologisk Selskab, Odense.
- Hedeager, L. 1999a. *Skygger av en annen virkelighet. Oldnordiske myter*. Pax forlag AS, Oslo.
- Hedeager, L. 1999b. Skandinavisk dyreornamentikk. Symbolsk representasjon av en førkristen kosmologi. I: *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-års dagen*. Fuglestad, I., Gansum, T. & Opedal, A. (Red.): 219-237. AmS Rapport 11b. Arkeologisk Museum i Stavanger, Stavanger.
- Hedeager, L. 2004. Dyr og andre mennesker - mennesker og andre dyr. Dyreornamentikkens transcendentale realitet. I: *Veier til Midgård III*. Andrén, A., Raudvere, C. & Jennbert, K. (Red.).
- Herteig, A.E. 1955. *Gilefunnene på østre Toten*. *Viking* XIX:49-74. Oslo.
- Hertz, R. 1960. *Death and the Right Hand*. Chicago Free press, Chicago.
- Hill, J.D. 1995. *Ritual and Rubbish in the Iron Age of Wessex. A study on the formation of a specific archaeological record*. BAR International Series 242, Oxford.
- Helms, Mary. 1998. *Access to origins. Affines, Ancestors and Aristocrats*. University of Texas Press, Austin.
- Holck, P. 1986. *Cremated Bones. A medical-anthropological study of an archaeological material in cremation burials*. Antropologiske skrifter 1. Anatomisk Institutt, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Hornstrup, K.K. 1999. Brandgrave fra yngre bronsealder. Muligheter og perspektiver. *KUML*:99-147.
- Hufthammer, A.K. 1993. Bein av menneske og dyr. I: *Vikingtidsfunn på Vang, Oppdal historielag. Særtrykk av Bøgda Vår*: 81-83.
- Huntington, R. & Metcalf, P. 1981. *Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Hvoslef-Krüger, S. 1988. Bjørneklør fra vestlandske graver. *Arkeologiske Skrifter*, Arkeologisk Museum i Bergen: 357-366.
- Ingold, T. 1994 The animal in the study of humanity. I: *What is an Animal?* Ingold, T. (Red): 84-99. Routledge, London.
- Ingold, T. 2000. *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge, London & New York.
- Ingstad, A.S. 1992 Osebergdronningen – hvem var hun? I: Christensen, A.E., Ingstad, A.S., & Myhre, B. *Osebergdronningens grav*. Schibsteds Forlag AS, Oslo.
- Iregren, E. 1972. *Värby och Värberg II. Studie av kremerat människo och djurbensmaterial från järnålderen*. Thesis and Papers in North European Archaeology I. Stochholm.
- Iregren, E. 1983. Förhistoriska kremationer. *Västmanlands Fornminnesförening och Västmanlands Läns Museums Årsskrift* 61: 23-40.
- Iregren, E. 1989. Under Frösö Kyrka – ben från en vikingtida offerlund? I: *Arkeologi och Religion*. Larsson, L. & Wyszomirska, B. (Red); 119-133. University of Lund. Institute of Archaeology Report Series no 34. Lund.
- Iregren, E. 1991. Problem och möjligheter – ett osteologiskt perspektiv på analys av gravmaterial. I: *Gravfältundersökningar och gravarkeolog*. Lagerlöf, A (Red): 102-109. Forskning för kulturmiljövård 3: Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Iregren, E. 1997. *Why animal bones in human graves – an attempt to interpret animals present in Iron age cremations in Sweden*. I: *Cremation Studies in Archaeology*. Smiths, E, Iregren, E & Drusini, A.G (Red): 1-12. Proceedings of the Symposium Cremation Studies in Archaeology. Amsterdam.
- Iregren, E. & Jaanuson, H. 1987. Ett obeaktat bronsåldersfynd från Viarp i Skåne. *Fornvännen* 82:61-66.
- Iregren, E. & Persson, O. 1972. GF 57, Viken, Lovö SN. Osteologiska analyser. Särtryck ur Lamm, J.P. *Undersökningar på Lovö 1958-1966*. Arkeologiska rapporter och meddelanden från institutionen för arkeologi, särskilt nordeuropeisk vid Stockholms Universitet. No 1. Sockholm.
- Jacobsson, E. 1993. *The Deer Goddess of Ancient Siberia. A study in the Ecology of Belief*. E.J. Brill, Leiden.
- Jennbert, K. 2002. Djuren i nordisk förkristen ritual och myt. I: *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Jennbert, K., Andréén, A., Raudvere, C. (Red):105-133. Nordic Academic Press.
- Jennbert, K. 2003. Ambiguous Truths? People and animals in Pre-Christian Scandinavia. I: *Scandinavian Archaeology in Practice*. Bergstøl, J. (Red.):212-230. Proceedings from the 6th Nordic TAG, Oslo 2001. O.A.S. 1. Oslo.
- Jennbert, K 2004. Människor och djur. Kroppsmetaforik och kosmologiska perspektiv. Ordning mot kaos. Jennbert, K., Andréén, A., Raudvere, C. (Red):105-133. Nordic Academic Press.
- Johansen, J.S. 2004. *Kremasjon – inhumasjon, kriger eller bonde? En studie av vikingtidens gravskikk i Rogaland og Vestfold*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, IAKK, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Klindt-Jensen, O. 1957. *Bornholm i Folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder*. Nationalmuseets Skrifter. Større beretninger, II. København.
- Klindt-Jensen, O 1967. »Hoved og hove«. *KUML*:143-149.
- Kristoffersen, S. 1995. Transformation in Migration Period Animal Art. *Norwegian Archaeological Review* 28/1:1-17.
- Kristoffersen, S. 2000. "Expressive objects". I: *Form, Function and Context. Material Culture Studies in Scandinavian archaeology*. Olausson, D. & Vankilde, H. (Red): 275-297. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8º, No 31. Lund.
- Kühl, I. 1984. Animal remains in cremations from the Bronze Age to the Viking period in Schleswig-Holstein, North Germany. I: *Animals and Archaeology*. Griegson, C. & Clutton-Brock, J. (Red): 209-220. BAR International Series 227. Oxford.
- Lia, Ø. 2001. Det rituelle rom: en fortolkende analyse av vikingtidens graver og landskap på Kaupang. Hovedoppgave i nordisk arkeologi - Universitetet i Oslo. Oslo.
- Løken, T. 1980. Grålum i Tune, Østfold: Et keltertids flatmarksgravfelt. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter*, Ny rekke 3. S 65-72. Oslo.
- Magnus, B. 2001. Ørnen flyr – om Stil I i Norden. *Hikuin* 29:105-118.
- Mansrud, A. 2003. Dyrbein i graver - en kilde til jernalderens kult- og forestillingsverden.

- I: *Mellom himmel og jord*. Beretning fra et religionshistorisk seminar på Isegran 2002. Melheim, L. (Red). O.A.S. 2: Oslo.
- Mansrud, A. 2004a. *Dyret i jernalderens forestillingsverden. En studie av forholdet mellom mennesker og dyr i nordisk jernalder, med utgangspunkt i dyrebein fra graver*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, IAKK. Universitetet i Oslo.
- Mansrud, A. 2004b. Å dyrke de døde - knoklens metaforikk i jernalderens branngravsskikk. *Primitive Tider* 7:23-34.
- McKinley, J.I. 1989a. Cremations: expectations, methodologies and realities. I: *Burial Archaeology. Current research, Methods and Developments*. Roberts, C..A., Lee, F. & Bintliff, J. (Red); SIDE. BAR International Series 211. Oxford.
- McKinley, J.I. 1989b. Spong Hill. Anglo-Saxon cremation cemetery . I: *Burial Archaeology. Current Research, Methods and Developments*. Roberts; C.A., Lee, F. & Bintliff, J. (Red); 65-76. BAR International Series 211. Oxford.
- McKinley, J.I 1994. Bone Fragment Size in British Cremation Burials and its Implications for Pyre Technology and Ritual. *Journal of Archaeological Science* 21: 339-342.
- Moe Henriksen, M. 2001. Bjørnen - fruktbarhetssymbol i eldre jernalder? *Spor* nr 1 2001: 10-13.
- Müller, H.H. 1984. Zoological and historical interpretation of bones from food and sacrifices in early Medieval times. I: *Animals and Archaeology*. Griegson, C. & Clutton-Brock, J. (Red):187-193. BAR International Series 227.
- Müller-Wille, M.1971. Pferdgrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *Sonderdruck aus Berichten de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemoderzoek* Jaargang 20-21, 1970-1971.
- Möhl, U. 1977. Bjørnekloer og brandgrave. Dyreknogler fra germansk jernalder i Stilling. *KUML*:119-130.
- Myrberger, S. 1993. Haren. I Semb-Johansson og Frislid, R. (red.): Norges pattedyr. Pattedyrene 2. JW Cappelens Forlag. Oslo.
- Nielsen, K.H. 2002. Ulv, hest og drage. Ikonografisk analyse av dyrene i stil II-III. *Hikuin* 29:187-218.
- Näsström, B-M. 2001. *Blot. Tro og offer i det førkristne Norden*. Pax Forlag AS, Oslo
- Opedal, A. 1998. *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes*. AmS Småttrykk 47. Arkeologisk Museum i Stavanger. Stavanger.
- Parker Pearson, M. 1993. The powerful dead: Archaeological relationships between the living and the dead. *Cambridge Archaeological Journal* 3:2: 203-229.
- Petersen, J. 1916. *Gravplassen fra Store-Dal i Skjeberg*. *Norske Oldfunn* 1. A.W. Brøgers Boktrykkeri, Oslo.
- Petré, B. 1980. Björnfallen i begravningsritualen – statusobjekt speglende regional skinnhandel? *Fornvännen* 75:5-13.
- Piggott, S. 1962. Heads and hoofs. *Antiquity* 36:110-118.
- Price, N.S. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia*. AUN 31, Uppsala Universitet. Uppsala.
- Ravn, M. 2000. The use of symbols in Burials in Migration Age Europe. A Theoretical and Methodological Approach. I: *Form, Function and Context. Material Culture Studies in Scandinavian archaeology*. Olausson, D., Vankilde, H. (Red): 275-297. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No 31. Lund.
- Resi, H.G.1986. *Gravplassen Hunn i Østfold*. Norske Oldfunn 12. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Rygh, O. 1877. Om den yngre jernalder i Norge. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*: 101-194.
- Rødsrud, C. 2003. *Fattige graver - kompliserte ritualer? Rituelle uttrykk og endringsaspekter i jernalderens begynnelse belyst gjennom graver i Østfold*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, IAKK, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Sahlström, K.E & Gejvall, N.G. 1948. *Gravfältet på Kyrkbacken i Horns socken, Västergötland*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademins handlingar. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Sahlström, K.E & Gejvall, N.G. 1954. *Bankälla och Stora Ro. Två Västgötska brandgroppsgravfält*. Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademins handlingar. Almquist & Wicksell, Stockholm.
- Saladin d'Anglure, B. 1994. Nanook, super-male: the polar bear in the imaginary space and social time

- of the Inuit of the Canadian Arctic. I: *Signifying Animals. Human Meaning in the Natural World*. Willis, R. (Red.): 178-187. Routledge, London/New York.
- Shetelig, H. 1912. Vestlandske graver fra jernalderen. *Bergen Museums Skrifter*. Ny Række. BDII. No 1. Bergen.
- Sigvallius, B. 1994. *Funeral Pyres. Iron Age Cremations in North Spånga*. Thesis and Papers in Osteology 1. Diss. Stockholm University, Stockholm.
- Solberg, B. 2000. *Jernalderen i Norge*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Solli, B. 1999. **Odin – the queer? Om det skeive i norrøn mytologi. I: *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-års dagen***. Fuglestedt, L., Gansum, T. & Opedal, A. (Red): 393-427. AmS Rapport 11b. Arkeologisk Museum i Stavanger, Stavanger.
- Solli, B. 2002. *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Pax Forlag, Oslo.
- Steinsland, G. 1991. Antropologiske og eskatologiske ideer i førkristen norrøn religion. Problemet om kognitiv kontinuitet eller diskontinuitet i de to idekompleksene. *Collegium Medievale* Vol. 3/1:59-73. 1990. 1997?
- Sten, S & Vretemark, M. 1988. Storgravsprosjektet – osteologiska analyse av yngre järnålderns benrika brandgravar. *Fornvännen* 83:145-155.
- Sturlason, S. 1979. *Norges Kongesagaer*. Oversatt av Anne Holtsmark & Didrik Seip. Den norske bokklubben, Oslo.
- Tambiah, S. 1969. Animals are good to think and good to prohibit. *Ethnology* 8:423-459.
- Tapper, R. 1994. Animality, humanity, morality, society. I: *What is an Animal?* Ingold, T. (Red): Side 47-61. Routledge, London.
- Turner, V.W. 1967. *The Forest of Symbols*. Cornell University Press, Ithaca, N.Y.
- Vibe-Müller, K. 1987. *Gravfeltene på Ula, Glemmen, Østfold. Keltisk jernalder, romertid og folkevandringstid*. *Varia* 13. Oslo.
- van Gennepp, A. 1999. *Rites de Passage. Overgangsriter*. Pax Forlag, Oslo.
- Vinsrygg, S. 1979. *Merovingartid i Nord-Noreg: studie i utvalt materiale fra gravfunn*. Arkeologiske avhandlinger 2. Historisk Museum, Universitetet i Bergen.
- Wangen, V. 1998. **Gravfeltet på Gunnarstorp. Et monument over dødsriter og kultutøvelse**. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke* 21:153-173.
- Wait, G. 1985. *Ritual and Religion in Iron Age Britain*. BAR International Series 149, Oxford.
- Welinder, S. 1989. Järnåldersdjur i Västmanland. *Västmanlands Fornminnesförening och Västmanlands Läns Museum* 67:107-112.
- Wigh, B. 2001. *Animal Husbandry in the Viking Age Town of Birka and its Hinterlands* (diss.). *Birka Studies* 7.
- Williams, H. 2001. An ideology of transformation: Cremations rites and animal sacrifice in early Anglo-Saxon England. I: *The Archaeology of Shamanism*. Price, N.S. (Red): 193-211.
- Willis, R. 1994. Introduction. I: *Signifying Animals. Human meanings in the natural world*. Willis, R (Red): 1-25. Routledge, London.

Fotnoter

a) C23100 Søndre Vålhovd, haug 2.

b) C29338 Hals

c) C22449, Lille Gullkronen, Gile C22445

d) Anlegg uten menneskebein: C21570i-k (urnegrav) og C21563k (brannflak). Anlegg med hovedsakelig dyrebein: C21558k, C21513e, C21572b (alle er brannflak). Anlegg med flere individer: C 21500, C 21513, C 21552. Anlegg med flere individer og dyrebein: C 21500, C 21513

